

Нікітенко В. І., заступник директора Департаменту соціальної та гуманітарної політики Міністерства оборони України (м. Київ)

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ І ГОЛОВНІ СКЛАДОВІ НАУКОВОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У статті узагальнено та систематизовано результати наукового аналізу проблем гуманітарної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, гуманітарна безпека, система, концептуальні засади, процес, соціум, гуманітарні відносини.

В статтє обобщены и систематизированы результаты научного анализа проблем гуманитарной безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, гуманитарная безопасность, система, концептуальные принципы, процесс, социум, гуманитарные отношения.

In the article generalized and the results of scientific analysis of problems of humanitarian safety of Ukraine are systematized.

Keywords: national safety, humanitarian safety, system, conceptual principles, process, соціум, humanitarian relations.

Проблемам гуманітарної безпеки присвячена значна кількість праць вітчизняних дослідників: В. І. Абрамова, Г. П. Ситника, В. О. Ананьїна та ін. В науковій літературі накопичений значний матеріал, сформовані певні теорії й концепції гуманітарної безпеки, оформлені різноманітні підходи до визначення її суті, формування системи забезпечення гуманітарної безпеки та її функціонування. Проте, гуманітарна безпека у якості складової системи національної безпеки не знайшла належного висвітлення в офіційних документах, що регламентують діяльність органів державної влади у сфері забезпечення національної безпеки України.

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми забезпечення національної безпеки з найбільш важливими науковими та практичними завданнями дослідження концептуальних та організаційно-правових засад забезпечення гуманітарної безпеки.

Аналіз наукових джерел [1-13] дозволяє зробити висновок, що на даний час відсутнє спеціальне наукове дослідження, в якому як самостійне завдання здійснювався б комплексний теоретико-методологічний аналіз проблеми забезпечення гуманітарної безпеки України в умовах трансформаційних процесів. Здійснення ж такого аналізу дозволить на практиці реалізувати перехід до її забезпечення, мінімізувати негативні наслідки прояву протиріч, які є неминучими у

перехідних процесах у соціумі. Саме тому метою статті є огляд наукових здобутків та головних складових наукового аналізу проблем гуманітарної безпеки України.

Попередньо зауважимо, що серед найбільш типових представників, що виділяють гуманітарну безпеку у якості самостійного елемента у системах національної та міжнародної безпеки можна назвати О. Сухарьова, Л. Сергєєву, В. Пироженко, авторів таких монографій як «XXI сторіччя: світ між минулим та майбутнім. Культура як системоутворюючий фактор міжнародної та національної безпеки» [1] та «Україна – Росія: концептуальні засади гуманітарних відносин» [2].

Так, досліджуючи гуманітарну безпеку у якості окремої складової національної безпеки, О. Сухарьов стверджує: «у теперішній час у різноманітних сферах гуманітарного знання (політологія, соціологія, філософія, міжнародні відносини тощо) оформився інтерес до нового феномену – політики гуманітарної безпеки» [3, с. 277].

Межею появи смислової категорії «гуманітарна безпека» він називає 1992 рік. Саме тоді у докладі Генерального секретаря ООН Бутроса Галі «Нові підходи для підтримки миру» поняття «гуманітарність» було наповнене новим, інструментальним змістом і набуло політичного звучання. Саме з цього моменту в науково-теоретичну,

політичну і практичну лексику увійшли такі терміни, як «гуманітарна катастрофа», «гуманітарні операції сил ООН», «спонукання до миру» в ім'я загальнолюдських цінностей.

Концептуально гуманітаристський підхід, як політична категорія, отримав своє сучасне оформлення в Стамбульській (1999 рік) Хартії Європейської безпеки, де проблеми миру та безпеки були визначені через гуманітарні категорії довіри та співробітництва. Вперше людському виміру був відданий безперечний пріоритет і він був об'єднаний у єдиний простір з безпекою у військово-політичній, економічній та екологічній сферах.

Використання терміну «гуманітарний», на думку О. Сухарьова, по відношенню до безпеки має подвійне змістовне навантаження: по-перше, соціологічне, що пов'язане з людиною та з суспільством, де даний термін є базовим поняттям на стику різноманітних наукових дисциплін; по-друге, політологічне – як антонім, антипод виробничо-технологічній сфері. Беручи за основу та віддаючи пріоритет першому змістовному поняттю, «гуманітарну безпеку» автор визначив як систему способів та процедур забезпечення безпеки людини, його потенціалу, структур його життєзабезпечення в умовах кризисно-конфліктних ситуацій (надзвичайні події, військові дії, зовнішні маніпулятивні впливи, в т.ч. – провокаційні), а також в період стабілізації і реабілітації людини після виходу із кризи.

На думку дослідниці, Л. Сергєєвої становлення основ гуманітарної безпеки (як нового інституту) може сприяти вдосконаленню як теорії безпеки, так і, можливо, практики діяльності в гуманітарній сфері [4, с. 272]. Під гуманітарною безпекою вона розуміє стан захищеності людини, сім'ї, народу; їх цілей, ідеалів, цінностей і традицій, укладу життя та культури; стійке необхідне та достатнє заохочення та розвиток прав та обов'язків людини та основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії.

В. Пироженко, аналізуючи гуманітарну складову суспільних відносин, предмет гуманітарної політики та загрози гуманітарній складовій національної безпеки визначає гуманітарну безпеку як «ступінь захищеності життєво важливих інтересів суспільних і

політичних суб'єктів, що визначаються їх специфічними світоглядно-ціннісними орієнтаціями» [5].

Причиною виокремлення гуманітарної безпеки у якості повноцінної складової національної безпеки автори монографії «XXI сторіччя: світ між минулим та майбутнім. Культура як системоутворюючий фактор міжнародної та національної безпеки» називають те, що «... на сьогоднішній день ні політичні, ні економічні, ні військові, а саме гуманітарні аспекти є центральними для світового розвитку, точніше, навіть не для розвитку, а для збереження людського світу...» [1, с. 23].

Автори зазначають, що в часи глобалізації світ, в принципі, може існувати лише остільки, оскільки є системною цілісністю, усі елементи якої найтіснішим чином пов'язані. І якщо при цьому прийняти до уваги, що подібні елементи не сталі, а динамічні, тобто розвиваються, еволюціонують, видозмінюються, то підтримання миру у вигляді системної цілісності можливо здійснити лише у тому випадку, якщо розвиток, еволюція, видозмінення основних структуруючих елементів світу буде синхронізованим. Будь-яка диспропорція призведе, а точніше вже призвела, до певного руйнування структуруючих взаємозв'язків з усіма негативними наслідками для системної цілісності, тобто для стійкості глобальної системи, що називається «людський світ».

Водночас поглинене політичними, економічними та військовими проблемами людство впродовж останнього сторіччя мало уваги приділяло гуманітарним проблемам, забуваючи про те, що істинний зміст політичним, економічним та військовим проблемам може дати лише гуманітарна сфера. Домігшись великих успіхів у плані технології власного «відтворення», людство втратило (або здатне в найближчий час втратити) «сміслологію» такого «відтворення», тобто усвідомлену мету існування. А це буде втратою, що дуже важко відновити, бо технологія без «сміслології» в найближчий час може призвести до самознищення людства.

Іншими словами, проблема врахування пропорційності розвитку економічної, політичної військової та гуманітарної сфер –

основна проблема, що стоїть перед людством у майбутньому. Досягти подібної пропорційності можна лише у тому випадку, якщо в найближчий час проблеми гуманітарного характеру займуть центральне місце в системі пріоритетів людства.

В монографії, «Україна – Росія: концептуальні засади гуманітарних відносин» [2] автори, аналізуючи гуманітарну складову україно-російських відносин приходять до висновку про необхідність уточнення, що ж під такими відносинами розуміється. Як зазначають автори, зокрема О. Лановенко, «найчастіше поняття «гуманітарний» (походить від латинського *humanitas* – людська природа, духовна культура) ідентифікується з термінологічним відображенням сфери, що увібрала в себе область людського духу, перш за все духовної культури. Іншими словами, змістовна інтерпретація даного поняття в теперішній час більш менш ідентична його латинському аналогу. (Існують і виключення – у відповідних контекстах під гуманітарним дуже часто розуміють не стільки те, що відноситься до людської природи та духовної культури, скільки до фізичного існування людини. Наприклад, під «гуманітарним вантажем» під час природних катаклізмів та військових дій дуже часто розуміють предмети, що здатні забезпечити фізичне виживання людей)» [2, с. 10].

Аналіз основних положень Конституції України, найбільш імовірних загроз національній безпеці, наявних процесів у різних сферах життєдіяльності Української держави, результатів наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері забезпечення національної безпеки дозволило Г. Ситнику, В. Абрамову, Д. Кучмі констатувати, що сьогодні в Україні передусім доцільно відслідковувати фактори, які справляють вплив на національну безпеку в: економічній, політичній, соціальній, гуманітарній, оборонній та біосфері. Відповідно, доцільно розрізняти такі складові національної безпеки, як: економічну, політичну, соціальну, гуманітарну (духовну), оборонну, інформаційну та безпеку біосфери [6, с. 89-90]. Автори навчального посібника «Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України» вказують на

некоректність визначення сфер національної безпеки (чи її складових) на основі потенційних чи реальних загроз національним інтересам, як це зроблено в Законі України «Про основи національної безпеки України». Критерієм при визначенні вказаних сфер є сукупність потреб (інтересів), задоволення яких забезпечує прогресивний розвиток індивіда, суспільства, держави [6, с. 96].

Варто зауважити, що в науковій та навчальній літературі [7-9] автори, аналізуючи систему національної або міжнародної безпеки, виокремлюють у якості складової гуманітарну безпеку, але, або цим і обмежуються, або тільки називають її як якусь складову яка нібито і має право на існування але що саме під цим мається на увазі вони не пояснюють. До таких авторів слід віднести, зокрема О. Данільяна, О. Дзьобаня, М. Панова. У своєму навчальному посібнику «Національна безпека України: структура та напрямки реалізації» [9] вони досліджують проблеми національної безпеки України, її особливості та закономірності.

Визначаючи національну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, людства в цілому від внутрішніх та зовнішніх загроз, вони стверджують, що національна безпека є системою, яка має свої підсистеми, елементи, складові. До основних таких елементів національної безпеки вони відносять політичну, економічну, воєнну, екологічну, гуманітарну, демографічну, інформаційну та інші складові.

Автори посібника дають визначення і детально аналізують економічну, військову, екологічну, інформаційну, демографічну, міжнародну і правову безпеку. Аналіз же змісту та структури гуманітарної безпеки, попри те, що вони виокремлювали її у якості складової національної безпеки, у них повністю відсутній.

Але це і не дивно, бо ні у Постанові Верховної Ради України «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» [10], на яку досить часто посилаються автори вище зазначеного посібника, ні в законі України «Про основи національної безпеки України» [11], що був прийнятий пізніше замість Концепції немає

чіткого визначення та розуміння сутності гуманітарної безпеки. Максимум, що містять ці законодавчі акти так це посилання на якусь «незрозумілу» гуманітарну сферу.

Іншу групу становлять автори, що репрезентують наукові підходи в рамках яких повністю ігнорується виокремлення гуманітарної безпеки у якості самостійного елемента системи національної безпеки.

Так, академік НАН України С. Пирожков, аналізуючи національну безпеку України, виокремлює наступні «структурні її аспекти»:

1) державно-політичний, що полягає у забезпеченні територіальної цілісності України, недоторканості її кордонів, внутрішніх і міжнародних інтересів Української держави та її впливу на світовій арені, захисту державно-політичного ладу від спроб ліквідувати чи змінити його неконституційними методами, прав та свобод громадян, виживання у випадках катастроф, стихійного лиха та мінімізації їх наслідків;

2) соціально-економічний, що гарантує сталість соціально-економічної системи держави, вдосконалення структури народного господарства, захищеність його від зовнішніх та внутрішніх загроз, подолання кризових явищ в економіці і соціальній сфері;

3) національно-культурний. Забезпечує погодження інтересів української нації та інших національностей, які проживають на території України, запобігання конфліктам і ворожнечі на національному ґрунті, реалізацію демографічної і міграційної політики як засобу гармонізації національних і соціальних відносин, відродження та примноження національної духовної і матеріальної культури народу, підвищення рівня його освіти;

4) екологічний, що створює механізми для запобігання деградації і оздоровлення навколишнього середовища, піклування про здоров'я народу, формування соціально-правових та економічних умов, що виключали б завдання збитків навколишньому середовищу з боку інших країн світу, їх державних структур, підприємців та окремих громадян;

5) інформаційний зумовлений насамперед тим, що сучасний світ рухається до глобального інформаційного суспільства. І будь яка країна, що своєчасно та енергійно не

відреагує на інформаційний виклики цього новітнього світу, буде приреченою реагувати на них „навздогін, навряд чи розраховуючи на повноцінну реалізацію власних національних інтересів [12, с. 93].

Також не виділяє, посилаючись на Постанову Верховної Ради України «Про концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» [10] гуманітарну безпеку у якості самостійного елемента в системі національної безпеки і О. Бодрук. Зокрема, він зазначає, що сучасні підходи враховують зв'язки між окремими елементами соціальної системи, які мають свою специфіку залежно від тієї сфери життєдіяльності суспільства, де вони утворюються. Економічна, політична, соціальна, воєнна, демографічна, інформаційна, екологічна науково-технічна сфери специфічним чином впливають на стан суспільства. Саме тому останнім часом виділяються такі складові безпеки, як: економічна, політична, ідеологічна, соціальна, екологічна, військова, демографічна, інформаційна. Такий підхід використала молода Українська держава, і він був закріплений у «Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України» у розділі 1 [13].

Відмова від виокремлення гуманітарної безпеки у якості рівноправного, системоутворюючого елемента національної безпеки є результатом: по-перше, не усвідомлення на рівні держави, що виражена у відсутності в законодавстві належної уваги до цієї проблематики, значення та важливості гуманітарної сфери в процесі забезпечення національної безпеки; по-друге, віднесення гуманітарної проблематики до переліку другорядних, тобто таких, що не мають вирішального значення для гарантування безпеки.

Обидві ці точки зору мають право на існування, але, слід зазначити, вони можуть призвести до ігнорування потенційних конфліктів, що мають суто гуманітарний характер, і які можуть стати причиною кризи усєї системи безпеки.

Таким чином, можна зробити висновок:

1. В дослідженнях проблем національної безпеки можна виокремити два основні

Соціально-правові питання

підходи щодо визначення поняття «гуманітарної безпеки»:

виділення гуманітарної безпеки у якості окремого елемента, складової або підсистеми національної безпеки;

відмова від виокремлення гуманітарної безпеки у якості окремого елемента національної безпеки.

2. Поняття гуманітарної безпеки має кілька вимірів:

безпека фізичного та психічного здоров'я людини;

безпека можливості вільної самоідентифікації громадян, суспільних груп і країн;

безпека громадян і країн щодо можливостей розвитку та загалом можливостей вибирати майбутнє.

Дослідження питань вдосконалення системи забезпечення гуманітарної безпеки є окремою складною темою, що потребує ретельного вивчення, яке автор і ставить за мету під час подальшої роботи у цій сфері.

Література

1. ХХІ сторіччя: світ між минулим та майбутнім. Культура як системоутворюючий фактор міжнародної та національної безпеки / Під науковою редакцією О.П.Лановенко. – К.: Стілос, 2004. – 346 с.
2. Україна – Росія: концептуальні засади гуманітарних відносин / Під науковою редакцією О.П. Лановенко. – К.: Стілос, 2001. – 500 с.
3. Сухарёв А.И. Политика гуманитарной безопасности (К вопросу о теории политики и практике безопасности) // Безопасность Евразии. – 2000. – №1. – январь-июнь.
4. Сергеева Л.И. Основы гуманитарной безопасности: опыт политологического анализа // Безопасность Евразии. – 2000. – №1. – январь-июнь.
5. Пироженко В.О. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем. // Стратегічна панорама. – 2005. – №2. – С. 27–35.
6. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки: навч. посіб.: у 3 ч. / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, Д.Я. Кучма. Ч.1: Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – К.: НАДУ, 2009. – 248 с.
7. Глобалізація і безпека розвитку: [Монографія] / [О.Г. Білорус, Д.Г. Лук'яненко та ін.; керівник авт. колективу і наук. ред. О.Г. Білорус. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
8. Безпека сталого розвитку України: побудова в умовах глобальних викликів: Монографія / За ред. В.О. Ананьїна. – К.: ІСЗЗІ НТУУ «КПІ», 2009. – 271 с.
9. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник. – Харків: Фоліо, 2002. – 285 с.
10. Постанова Верховної Ради «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України». – Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 10. – ст. 85.
11. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Голос України. – №134, від 22.07.2003.
12. Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. – Стратегічна панорама. – 2003. – № 1.
13. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: [Електронний ресурс] – [Режим доступу] // <http://www.niisp.gov.ua/vydanna.php?razdel=monogr&doc=bodruk&glava=zmist>